

По Искърския пролом

Еберхард Унджиян

Когато говоря или пиша за Искърския пролом, спомените започват да се точат като филмова лента, проектирана пред вътрешното ми око. Все едно, че съм единствен зрител в тайнствена частна кинозала.

Азбучна истина: Искърският пролом е едно от най-интересните и живописни места на нашата невероятно разнообразна Татковина – и то на толкова малка площ! Реката е прорязала планината напреки, като е създала едно великолепно геоложко разкритие, позволяващо да се разчете като на глан геоложката история на Стара планина. Освен на полезни изкопаеми е богата и на варовик, и оттам на карстови явления, форми и извори. Такъв е например изворът Златна Панега при гр. Ябланица, Ловешка област. Името е древно – на нимфата покровителка на съответния извор, според вярванията на нашите далечни предшественици и прадеди – траките. Дебитът се движи от около 1600 до 4100 л/сек. в зависимост от сезона. Образува две езера – Горното и Долното. До 1947 г. дълбочината на извора не беше известна. Тогава Алекси Петров (1889 – 1974), аптекар по образование, а по призвание естественик и природозащитник, се спуснал с водолазна екипировка и успял да стигне 12 м. По-нататък силната възходяща водна струя не му позволила да се спусне. Всъщност гърлото на извора е на дълбочина 16 м.

Едва в по-ново време с помощта на научни методи успяха да разгадаят отчасти

хлорид!) можаха да докажат, че валежните води и тези на река Вит се „губят“ в понори по речното легло. След подземно пътуване, продължило цели 13 дни с изчислена средна скорост 37 м/час, излизат наново на бял свят в извора Глава Панега. Разстоянието по права линия е около 11,5 км. Но фактически е невъзможно да се очертае точният път, макар да е принципно доказан с извършените сондажи. Под земята съществува цяла система от водни пътища и каверни с различна големина, недостъпни за човешко проникване. Това е описано в интересната научнопопулярна книжка „Чудни кътове из нашата родина“ на географа, геоморфолога и спелеолога Владимир Попов (ние го наричаме Бай Владо; 1912 – 1998), илюстрирана с превъзходните снимки на автора. Понастоящем за такива проучвания се използва и едно силно багрило – флуоресцин.

На около 50 км северно от София, по левия бряг на Искъра, в подножието на Лакатнишките скали, има още един карстов извор – Житолуб. Водата извира от пещера на

тайната на карстовите извори. Хидрогеолози и спелеолози обединиха усилията си през 1948 г. и като изсипаха сол (е, не някоя и друга лъжичка, а много тонове натриев

8 м над реката. Дебитът, обикновено около 80 л/сек., при поройни дъждове може да стигне до 1200 л/сек. Подобно на тези на р. Вит, водите на две рекички, Петренска и Пребойница, се поемат от въртопи и след като преминат през петте етажа на пещерата „Темната дупка“ близо до Своге, излизат отново на повърхността.

Има наистина нещо мистично във всяка пещера, особено пак ако от нея извира вода. Ненаправно древните са смятали пещерите за вход към тайнствения подземен свят и затова са превръщали някои в светилища,

особено в Родопите. И също неслучайно те са днес обект на дейността на една особена гилдия запалянковци – пещерняците. И авторът на млади години се е числил в техните редове, но за това на друго място. Да стъпиш там, където преди тебе още никой не е бил, и да изследваш Непознатото, е велика тръпка.

1956 г. беше времето на големите студентски практики. Най-напред по хидробиология – с кораби по Черно море. След морската, т.е. „мократа“ практика, идеше ред на „сухоземната част“, по Искърския

Изворът Златна Панега

Лакатнишките скали

пролом. Нашата лятна учебна практика по зоология на гръбначните животни се провеждаше под ръководството на тогавашния ни главен асистент (по-късно доцент и професор) Цоло Пешев. Беше тогава най-добрият в бранша, а заедно с това един от най-любимите ни учители. Съчетание, което не се среща под път и над път. Нашето поколение имаше великия късмет да попадне даже на няколко преподаватели с тази рядка комбинация на качества.

База ни бяха „гражданските помещения“ на Черепишкия манастир. А видиш ли манастир – не си хаби труда и времето да търсиш по-хубаво място наоколо. Хората в черни раса, надарени с тънко чувство за красота и единение с Природата, много преди Тебе са го открили и построили своята обител тъкмо там. Тогаваше още не разполагаш с фотоапарат, затова се постарях да запечатам впечатленията си на хартия.

Беше много интересно и ново, но имаше и затруднения за залавянето на животни. Залагахме убиващи капани, тип „Геро“ (Gerro). По-голямата част „собствено производство“. По-големите наши колеги бяха натопили дървената част във врящо слънчогледово олио. Благодарение на тази процедура буквата гръска не се изместваше при дългото стоене на влага – роса, а често и под дъжда. Металната част, разбира се, си ръждясваше.

Улавянето на дребни бозайници – гризачи (Rodentia) и насекомоядни (Insectivora), е цяла наука за себе си. Пържиш кубчета хляб с лук в свинска мас за примамка. Капанът се зарежда и се залага „компетентно“. Отначало трябва да се научиш да виждаш („да ти се отворят зъркелите“) – къде какво може да обитава. Например да не залагаш пред гунки на полски щурци вместо на гризачи! И на другата сутрин в трепетно очаква-

не ги търсиш, да видиш какво си хванал, по подобие на великите трапери, възпети от Карл Май и други списователи на младежка приключенска литература. От всяко уловено животинче се вземат размерите, теглото и после се одира кожичката за научната сбирка на факултета. Техниката на препариране бяхме усвоили още в кръжока. След грижливо почистване от съединителната тъкан и евентуални мазнини (кожарите наричат този процес „мездрене“) кожичката се намазва със сапун, сварен с арсеник за предпазване от вредители. За опашката се изработва тънка клечка „по размер на клиента“, а кожичката се напълва с памук.

Всичко събрано и препарирано е запазено в сбирките на Катедрата по зоология на гръбначните при Софийския университет. Вечерите бяха „заети“ с весели игри, например надяждане с фасул, сготвен от момичетата, бъдещи домакини. Нали покрай науката трябваше и да усвоят изкуството да на-

хранят вечно гладната мъжка половина на народонаселението?

„Хлеб наш насущный“ трябваше да се купува в някое от близките селища, в случая Реброво. Най-прекият път беше жп линията, но тя минаваше (както по целия пролом) през много тунели. Поредният гежурен по хлебоснабдяването беше моя милост. Нарамих празната раница с цел да я донеса пълна с дъхав, прясно изпечен селски хляб. И тръгнах с весело сърце. Пред следващия тунел предвидливо попитах стоящия на пост железничар дали се очаква наскоро влак и след категоричния отрицателен отговор се мушнах набързо в черното отворстие на „чрево адово“. Бях си взел пръчка, за да се водя в мрака по релсите, като вървях по траверсите между тях. Тунелът беше бая дълъг и извит. Така че стигнал до средата, наистина не се виждаше „светлина в края на тунела“. И не щеш ли, вибрациите и съответният усилващ се шум

Карстов извор Житолюб

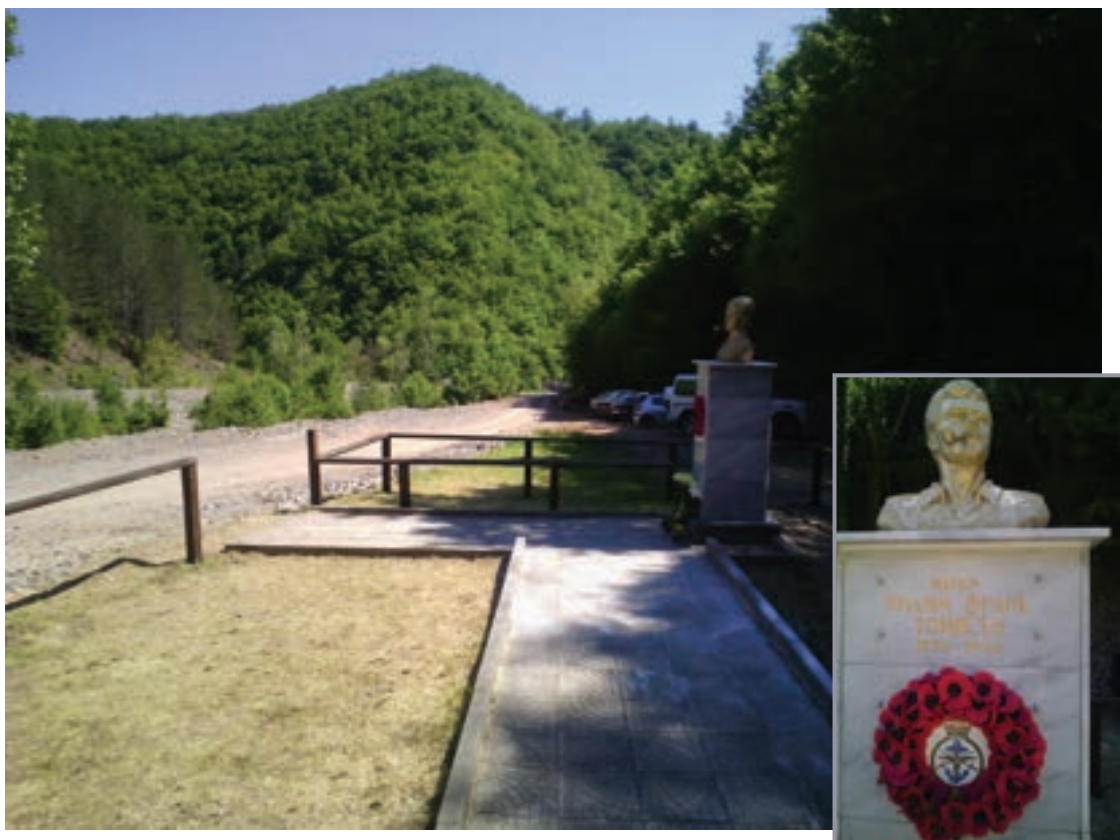
ме предупредиха, че предсказанието на жп служителя май не отговаря на „реалната действителност“. Разбира се, при наличието на повечко време можех да потърся прибежище в една от предвидените за такива случаи ниши в страничните стени. Но с време не разполагах. Без да му мисля много, набързо сложих раницата пред себе си и легнах на земята. Ако стоях прав или – не дай боже – побегнех в паника, можеше да ме повлече я силният вятър от влака, я някой стърчащ елемент, стъпало или друго, и тогава... прощавай, майко мила. С гръм и трясък, съскане и удари по разстоянието между краищата на релсите това желязно чудовище префуча край снишената ми глава. Само чух тракащата „песен на колелетата“! Ужким тъмно, но разни излъскани железарии, напр. стоманените пръстени на колелетата, просветваха в мрака. Това добре запомних. Е, върнах се жив и здрав, натоварен с хляба насъщен и обогатен с жизнен опит: не вярвай прекалено много на категоричните твърдения и изявления на разни хора!

Покрай други гризачи ни се удаде да уловим и няколко снежни полевки (*Chionomys nivalis*). Доскоро тя беше смятана за типичен планински обитател. Но у нас тя се среща и на значително по-ниски места (в Искърския пролом на около 300 м). А в други страни, например Франция, е намерена даже на морското равнище. Оказа се, че името „снежна“ подвежда – екологично е свързана не толкова със сняг, колкото с каменисти местообитания. Неслучайно има толкова дълги „мустачки“ – над 50 мм! Те ѝ помагат при ориентацията в тесните проходи между камъните. Роднина е на сивата полевка (*Microtus arvalis*) – спадат към едно семейство – Полевки (Microtidae). Последната се среща по ниви и пасища и поради цикличните си масови размножения, при което причинява значителни щети, е смятана за селскостопански вредител № 1.

По време на нашата практика през 50-те години на XX в. сме я намирали редовно по Искърския пролом. Но в по-късни години колеги ни информираха, че сякаш била потънала в дън земя. В продължение на много „капан-но-

Снежна полевка (*Chionomys nivalis*)

Паметникът на майор Томпсън

щи“ се било хващало какво ли не друго, но не и снежна полевка. В по-ново време за наша приятна изненада тя се била появила отново, без да можем да обясним как и защо. Поредното доказателство, че в Природата застои няма – тя е във вечно движение и промени!

На Витоша съм намирал снежни полевки най-ниско в улея, водещ към Копитото, на около 1000 м надморска височина, недалеч от (тогава) крайните къщи на Бояна. Теренът много приличаше на този около Черепиш – сипеи, обрасъл с разкритен и преплетен храсталак. Бях седнал на един скален блок да си почина. И да си похапна. Заг мен изпърха птичка и веднага оставих яденето, за да видя кой ме следи. Когато се обърнах, мернах сива сянка, която чевръсто се скри зад един камък. О, това трябва да се провери! И наистина един следобед, няколко гена

по-късно, заредих няколко капана. На другата сутрин видях очакванията си потвърдени – в единия наистина се беше хванала снежна полевка. И тя се намира препарирана в сбирката на Катедрата по зоология на гръбначните животни.

С Владо Бешков, по-късно виден наш учен, в началото на 1958 г. бяхме на екскурзия по Искърския пролом. Слязохме на спирка Реброво и разбира се, пеша, тръгнахме по долината на един десен приток на Искъра – Батулия. Минахме през малкото село със същото име. Пътят вървеше по десния бряг на рекичката. Всъщност тя се образува от сливането на три още по-малки рекички – Ябланска, Огойска и Малчина мъртвина. Малко по-нагоре по долината на последната се издига скромен паметник, напомнящ за майор Томпсън от английското разузнаване,

намерил гибелта си тук по време на нелегалния период (1942 – 1944). Във водослива между р. Огойска и Ябланска имаше тогава малък манастир, посветен на Св. Николай Чудотворец. Но не за него бяхме дошли, а заради две отравни изоставени мини за антрацитни възлища, където се надявахме да открием прилепи. Тази до р. Огойска, срещу една запусната воденица, беше дълбока около 50 м и широка около метър, метър и половина. Някога, в геоложкото минало, пластове естествено са били хоризонтални. Но преди около 30 млн. години, при нагъването на Стара планина (която съвсем не е толкова стара – Родопите са много по-стари!) са били почти изправени. Хората, харесали лесно достъпното гориво, навремето са изкопали целия пласт възлища, като са започнали от най-горния слой и след това са слизали все по-надолу. Сега на дъното блестеше вода. С целия си акъл заедно с Бешката (приятелския прякор на В. Бешков) се намъкнахме вътре. Техниката се казва „каминно катерене“ – краката опрени в едната стена, гърбът на отсрещната. С

ръце и крака се премествахме, за да се придвижваме навътре. Под нас – около десетина метра празно пространство. Ами ако бяхме паднали? Дълбочината на водата долу беше неизвестна. Ако беше дълбока, можехме да се удавим като мишки. Ако беше плитка – щяхме да лежим със счупени крака – и кой щеше да ни измъкне?! Но, както казват старите хора, всеки си има ангел хранител и пазител. Само грехите ни, на първо място гърбът на якетата, станаха черни от възлищния прах. Голямо търкане падна и доста сапун и прах за пране отиде, докато ги изчистим.

Благодарение на гореспоменатия ангел пазител (пък и на младите ни сили – и двамата бяхме в добра спортна форма) си останахме живи и здрави. Вътре беше влажно и чувствително по-топло, отколкото навън. Но прилепите, които се надявахме да намерим, очевидно не я бяха харесали и си бяха потърсили зимни квартири, по-подходящи за тях.

Скалите тук са глинести шисти. В тях има запазени отпечатащи на някогашни

Плауни (Luscorodiaceae)

Червеноопашка (*Phoenicurus ochrurus*)

растения, каламити (*Calamites* – хвощове) и лепидодендрони (род *Lepidodendron* – „люспести дървета“). Днешните им потомци са плауните (*Lycopodiaceae*), които обаче не са дървета. От тях впоследствие са се образували възлища. По тези фосили специалистите са определили геоложката им възраст – карбон, горен палеозой, ерата на стария живот, преди около 300 млн. години.

Втора галерия, по р. Ябланска, с много по-малки размери, без разклонения и с условия, отговарящи на първата, също не оправда надеждите ни. И тук не видяхме прилепи. Как може така – ние да им дойдем на крака, а те да зимуват другаде! Какво осъдително неуважение! Но в замяна на това други членове на животинското царство очевидно бяха си харесали входната част на галерията за мястото, удобно за устройство на гнезденце. Намерихме таман три, едното беше доста развалено, отпреди година или две, но в другите тази година двойки планински черноперки (още домашни червеноопашки, *Phoenicurus ochrurus*) са успели да си отгледат поколение.

Тук се запознах за пръв път с една от най-хубавите и симпатични наши птици – водния кос, или още гурльо (*Cinclus cinclus*). Първото название е изкуствено, преводно, второто – народно. Отдолу е блестящо бял, отгоре е чисто кафяв, елегантен и представителен, сякаш е облякъл фрак – истински денди! Ще го намерите само около бистрите пенливи води на планински потоци и рекички. Там строи и доста голямото си гнездо, понякога под водопад. Макар че перушината му не е непромокаема, си търси

храната (разни водни животинки) под водата, като се хваща с краката за камъните и енергично гребче с крила, за да не бъде отнесен от бързото течение. После си суши перушината. Оттогава ми е любимец и му се радвам всеки път, когато го срещна. Възхищавал съм му се в Рила, в Странджа, както и по време на една средношколска експедиция по Балкана, в Етрополския край, като се гмурка или прикляква чевръсто по някой камък, стърчащ над водата.

Гурльо (*Cinclus cinclus*)

Искърският пролом

Искърският пролом изобилства с интересни и живописни места – шеметни скали, мрачни пещери. Един от най-своеобразните и живописните е скалният феномен Ритлите. Те са може би най-забележителното геоложко образувание там. Всеки, който е пътувал по жп линията (постижение на наши инженери и строители!), ги е видял. Това чудо е впечатлило още навремето известния пътешественик от поминалия век Феликс Каниц. Само че той не е пътувал с влак, а вероятно се е друсал до примамяване на някаква скърцаща каруца. Изобщо, за да проведе своите изследвания и наблюдения, е поел немало трудности, неудобства, че и опасности.

Ритлите представляват изправени при нагъването на Стара планина скални пластове с долнокредна възраст (значи набори на нашите скали по Русенските Ломове). Четири стени от варовик и пясъчник, бебе-

ли от 3 до над 6 м и успоредни помежду си, започват почти от самата река и се изви-сват почти до 200 м над нея. Меките мергели между тях са отнесени от ерозията. Народът им е дал това сполучливо име – те наистина напомнят на ритлите на конска кола или волска каруца. В подножието им е разкрита малка църква от Второто българско царство.

Карлуковският карстов район, един от най-забележителните в България, показва на сравнително малка площ почти всички карстови форми и явления. Истински учебни-карски албум по карстоведение! Неслучайно е обявен за еталон в международната научноизследователска програма за сравнение на карстовите райони по целия свят. Слави се на първо място с пещерата Проходна. Тя представлява фактически един гълъз около 360 м подземен тунел с най-високия пещерен отвор у нас (горния) – до 48 м – колко-

Ритлите

Карлуковският карстов район

то главния купол на катедралния храм „Св. Александър Невски“. Там често се правят демонстрации по пещерно спасяване. Особено впечатляват две дупки по тавана, наречени „окна“. Благодарение на тях вътре в пещерата цари един особен полумрак, навяващ понякога мистични мисли. Пещерата на няколко пъти е служила за декор на наши и чужди филми, между другото и за „Време разделно“. Високо в скалите по десния бряг на Искъра е построен Националният дом на пещерняка, наречен на основателя на съвременната спелеология в България, географа Петър Трантеев (1924 – 1979).

Какво ли не можеш да видиш там: скални венци, кукли и фантастични фигури, изваяни от природните сили, халки, скални мостове, дупки, пещери – хоризонтални, пропасти, сухи, че и водни, общо над 600 на брой. Всяка или с живописно име, прикачено от околното население, напр. Овнарката, Гълбарника, Двоевратица, Свирчовица и т.н.

Или поне с номер, поставен от ентузиастични пещерняци. При проведените разкопки през първата половина на миналия век от видния ни археолог Рафаил Попов, пък и по-късно, са били намерени както кости от едри бозайници, т.нар. ледникова мегафауна, така и други, по-дребни животни и оръдия на първобитния човек. Но за съжаление все още не сме били ощастливени с останки от него самия, с каквито могат да се похвалят нашите комшии, гърци и сърби. Първобитните хора са добивали насъщния със събиране на плодове и корени, но преди всичко с лов. Съобразително са използвали огъня, както и благоприятните дадености на релефа – отвесните ридове, превръщали загънени долини със стръмни скатове в смъртоносен капан за дивеча. Единият до днес се нарича така – Загънен дол. Влиза направо в село Карлуково.

Повече или по-малко равната повърхност на варовика е превърната в своего рода

„Окната“ на пещерата Проходна

Провъртеника

„каменни джунгли“, както се изразяваше нашият приятел Петър Трантеев. Стърчат каменни ребра, увенчани с остри ръбове. Между тях зяят коварни жлебове. Пази си краката!!! Придвижвахме се много внимателно и предпазливо. Като преминаваш над тях, си принуден да балансираш от ръб на ръб, иначе рискуваш да лежиш с изкълчени глезени, или още по-лошо – със счупени крака и да чакаш да дойдат планинските спасители. Ако има наблизко колеги или ако можеш да ги повикаш. Винаги тези „ако“! Не особено приятно положение, което не пожелавам на никой любител на приключения сред красивата ни природа!

Особено впечатлява една грамадна скала по левия бряг на Искъра, наречена Провър-

теника. Висока към 40 м, тя на върха си носи малка кула с дупка. Все едно е била часовникова кула, от която (колко съвременно!) са откраднали часовника и сега мястото му е заето от небесната синевина!

Геоложката възраст на скалите тук е „малко по отскорошна“ от тази на Ритлите – от горна креда (кампан до маастрихт), около 80 млн. години. На любознателния турист, който иска да се запознае по-подробно с този забележителен район, препоръчваме чудесния очерк на П. Трантеев „Карлуковският пролом“, издаден през 1966 г.

Разбира се, и друг път сме бродили по различни места на Искърския пролом. Но това ще бъде тема на други разкази и по друго време и място. ■